

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

«Филология ғылымдары» сериясы
Серия «Филологические науки»
Series «Philological sciences»
№ 2(84), 2023

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Филология ғылымдары» сериясы
Серия «Филологические науки»
Series «Philological sciences»
№ 2(84)**

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Филология ғылымдары» сериясы
№2(84), 2023 ж.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2000 ж. бастап шығады.

Бас редактор:
филол.ғ.д., проф. С.Д. Абишева

Бас ред. орынбасары:
PhD, аға оқытушы А.А. Найманбаев

Ғылыми редактор:
PhD, қауымд. проф. м. а. Д.А. Сабирова

Редакция алқасы:
филол.ғ.д., проф. А.В. Танжарикова,
филол.ғ.д., проф. Б. Әбдіғазизұлы,
пед.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі
Ф.Ш. Оразбаева,
филол.ғ.д., проф. Н.Ә. Ильясова,
филол.ғ.д., проф. М.Ш. Мусатаева,
филол.ғ.д., проф. Қ.Ө. Есенова,
филол.ғ.к., доц. А.Д. Маймакова,
PhD, аға оқытушы Н.Н. Конкабаева
филол.ғ.к., қауымд. проф. С.А. Жиренов,
филол.ғ.к., доц. М.Әуезов атындағы Әдебиет
және өнер институты С.В. Ананьева,
филол.ғ.д., проф., Эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Б.У. Джолдасбекова,
филол.ғ.к., доц., А. Байтұрсынов атындағы Тіл
білімі институты А.М. Фазылжанова,
PhD докторы, проф. И.З. Белобровцева
(Эстония),
филол.ғ.д., проф. Е.В. Казарцев (Ресей),
филол.ғ.д., проф. А.К. Киклевич (Польша),
филол.ғ.д., проф. Г.Л. Нефагина (Польша),
проф. Нонако Сусуму (Жапония),
PhD, проф. Роллберг Петер (АҚШ),
PhD, проф. О.М. Табачникова (Ұлыбритания),
филол.ғ.д., проф. Түркмен Фикрет (Түркия),
филол.ғ.д., проф. Л.Л. Шестакова (Ресей).

Жауапты хатшы:
PhD, қауымд. проф. м. а. С.К. Серикова

Техникалық хатшы:
филол.ғ.к., аға оқытушы М.М. Хавайдарова

© Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті, 2023

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№10109-Ж

Басуға 08.09.2023. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 13,5 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 3.

050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ТІЛ БІЛІМІ
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

Alkaya E., Pansat Zh. Etymological basis of the word *kök* in kazakh language 5
Алқая Е., Пансат Ж.М. Қазақ тіліндегі *көк* сөзінің этимологиялық негізі
Алқая Е., Пансат Ж.М. Этимологическая основа слова *kök* в казахском языке

Кабдулова К.Л., Тунгатова Л.Ж. Екіжақты салыстыру принципін іске асыру ("мейірімді" сөзінің мысалында)..... 13
Кабдулова К.Л., Тунгатова Л.Ж. Реализация принципа двусторонности сравнения (на примере слова «милостивый») **Kabdulova K., Tungatova L.** Implementation of the principal of two-sided comparison of the word «merciful»

Түркмен Ф., Саметова Ж.Ш. Түркі халықтарының наным-сенімдерге, түстер мен сандарға қатысты жер-су аттары..... 20
Түркмен Ф., Саметова Ж.Ш. Топонимы тюркских народов, относящиеся к верованиям, цветам и числам **Turkmen F., Sametova Zh.** Toponyms of the turkic peoples related to beliefs, colors and numbers

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERARY STUDIES

Абишева С.Д., Смайлова Ж.А. Современная наука об интермедиальности как форме расширения литературного поля..... 28
Абишева С.Д., Смайлова Ж.А. Әдебиет аясын кеңейту формасындағы заманауи ғылым интермедиялық жайында **Abisheva S., Smailova Zh.** Contemporary science of intermediality as a form of expanding the literary field

Әбдіғазизұлы Б. Әр дәуірдің өзіне тән шындық бар 32
Абдигазизұлы Б. У каждой эпохи своя правда **Abdigaziuly B.** Each epoch has its own truth

Gierczynska D., Moldagali M. “White” and “black” images in the poetry of M.Makataev..... 37
Герчинска Д., Молдагали М.М. М.Мақатаев поэзиясындағы ақ пен кара түстерінің бейнесі
Герчинска Д., Молдагали М.М. Образы белого и черного цвета в поэзии М.Макаатаева

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Филологические науки»
№2(84), 2023 г.

Периодичность – 4 номера в год.
Выходит с 2000 года.

Главный редактор:

д.филол.н., проф. Абишева С.Д.

Зам. гл. редактора:

PhD, ст.препод. Найманбаев А.А.

Научный редактор:

PhD, и.о.ассоц.проф. Сабирова Д.А.

Члены редколлегии:

д.филол.н., проф. Танжарикова А.В.,

д.филол.н., проф. Абдигазизулы Б.,

д.пед.н., проф., член-корр. НАН РК

Ф.Ш. Оразбаева,

д.филол.н., проф. Ильясова Н.А.,

д.филол.н., проф. Мусатаева М.Ш.,

PhD, ст.препод. Конкабаева Н.Н.,

к.филол.н., ассоц. проф. Жиренов С.А.,

к.филол.н., доц., Институт языкознания

имени А. Байтурсынова

Ананьева С.В.,

д.филол.н., проф., КазНУ имени аль-Фараби

Джолдасбекова Б.У.,

к.филол.н., доц., Институт литературы и

искусства имени М.О.Ауэзова

Фазылжанова А.М.,

PhD доктор, проф. Белобровцева И.З.

(Эстония),

д.филол.н., проф. Казарцев Е.В. (Россия),

д.филол.н., проф. Киклевич А.К. (Польша),

д.филол.н., проф. Нефагина Г.Л. (Польша),

проф. Нонако Сусуму (Япония),

PhD, проф. Роллберг Петер (США),

PhD, проф. Табачникова О.М.

(Великобритания),

д.филол.н., проф. Туркмен Фикрет

(Турция),

д.филол.н., проф. Шестакова Л.Л. (Россия),

Ответственный секретарь:

PhD, и.о.ассоц.проф. Серикова С.К.

Технический секретарь:

к.филол.н., ст.препод. Хавайдарова М.М.

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2023

Зарегистрировано

в Министерстве культуры и информации РК
8 мая 2009 г. №10109-Ж

Подписано в печать 08.09.2023.

Формат 60x84 1/8. Объем 13,5 уч-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 3.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»

Казахского национального педагогического университета имени Абая

Жумагулова Б.С. Лермонтовские традиции в лирике Н.Рубцова 44
Жумагулова Б.С. Н.Рубцовтың лирикасындағы Лермонтов дәстүрлері

Zhumaguloва B. Lermontov's traditions in N.Rubtsov's lyrics

Ибраева Ж.Б., Орынханова Г.А. Идиостиль Агаты Кристи: неповторимая авторская индивидуальность 55

Ибраева Ж.Б., Орынханова Г.А. Агата Кристидің идиостилі: автордың қайталанбас тұлғасы

Ibrayeva Zh., Orynkhanova G. Agatha Christie 's idiostyle: unique author's personality

Тоқшылықова Г.Б., Казтаева А.Қ. Лирикалық проза және Мархабат Байғұттың “Әдебиет пәнінің періштесі” повесіндегі лиризм 61

Тоқшылықова Г.Б., Казтаева А.Қ. Лирическая проза и лиризм в повести Мархабата Байгута “Ангел предмета литературы”

Tokshylykova G., Kaztayeva A. Lyrical prose and lyricism in the story of Marhabat Baiguta “Angel literature”

ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ PROBLEMS OF PEDAGOGY AND METHODOLOGY

Атембаева Г.А., Абуова Б.П. Особенности этнокультурного компонента в преподавании русского языка в вузе 66

Атембаева Г.А., Абуова Б.П. Университетте орыс тілін оқытудағы этномәдени компоненттің ерекшеліктері

Atembaeva G., Abuova B. Features of the ethno-cultural component in teaching the russian language at the university

Larionova I., Kapysheva G. Pedagogical conditions of creating podcasts as a means of developing language..... 70

Ларионова И.Ю., Капышева Г.К. Тілді қалыптастыру құралы ретінде подкасттарды құрудың педагогикалық шарттары

Ларионова И.Ю., Капышева Г.К. Педагогические условия создания подкастов как средства формирования языка

АУДАРМАТАНУ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ TRANSLATION STUDIES

Konstantinova O. Transfer of stylistic devices in translation of belles-lettres 78

Константинова О.С. Көркем әдебиет аудармасындағы стилистикалық құралдардың берілуі

Константинова О.С. Передача стилистических приемов при переводе художественной литературы

Abai Kazakh National Pedagogical University
BULLETIN

Chief Editor

Doctor of Philology, Professor **Abisheva S.**

Deputy Chief Editor

PhD, senior lecturer **Naimanbaev A.**

Scientific editor

PhD, Associate Prof. **Sabirova D.**

EDITORIAL TEAM:

Doctor of Philology, Assoc. Professor

Tanzharikova A.

Doctor of Philology, Professor

Abdigaziuly B.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

Orazbayeva F.

Doctor of Philology, Professor **Pyasova N.**

Doctor of Philology, Professor

Mussatayeva M.

Doctor of Philology, Professor **Essenova K.**

Candidate of Philology Science, Associate Professor

Maimakova A.

PhD, Senior Lecturer **Konkabayeva N.**

Candidate of Philology Science, Assoc. Professor

Zhirenov S.

Ph.D. in Philology, Associate Professor, M.O.Auezov

Institute of Literature and Art **Ananyeva S.**

Doctor of Philology, Professor, Al-Farabi KazNU

Dzholdasbekova B.

Candidate of Philology Science, Associate Professor,

A. Baitursynov Institute of Linguistics

Fazylzhanova A.

Doctor of Philology, Professor (Russia)

Bakhtikireeva U.

PhD, professor (Estonia)

Belobrovtsseva I.

Doctor of Philology, Professor (Russia)

Kazartsev E.

Doctor of Philology, Professor (Poland)

Kiklevich A.

Doctor of Philology, Professor (Poland)

Nefagina G.

Master, Professor (Japan)

Nonako Susumu

PhD, Professor (the USA) **Rollberg Peter**

PhD, Professor (the UK) **Tabachnikova O.**

Doctor of Philology, Professor (Turkey)

Turkmen F.

Doctor of Philology, Associate Professor (Russia)

Shestakova L.

Executive Secretary

PhD, Associate Prof. **Serikova S.**

Technical Secretary

Candidate of Philology Science, Senior Lecturer

Khavaidarova M.

©Abai Kazakh National Pedagogical University,
2023

Registered in the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan

8 May 2009 No10109-Zh/Ж

Signed in print 08.09. 2023.
Format 60x84 1/8. Volume 13,5
teaching and publishing lists.
Number of copies 300. Order 3.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13, Abai KazNPU

Publishing House "Ulagat" of the Abai Kazakh
National Pedagogical University

Якимова М.В. Особенности ритмики ранних переводов
«Евгения Онегина» на белорусский язык..... 84

Якимова М.В. "Евгений Онегиннің" белорус тіліндегі
ерте аудармалары ырғағының ерекшеліктері

Yakimova M. Features of the rhythm of the early translations
of «Eugene Onegin» into the Belarusian language

ЖУРНАЛИСТИКА

ЖУРНАЛИСТИКА

JOURNALISM

Кадырова Г.Р., Адибаева Ш.Т. Глобальные и локальные
тренды журналистики: контент и стилеобразующие фак-

торы..... 100

Кадырова Г.Р., Адибаева Ш.Т. Журналистиканың жа-
һандық және жергілікті трендтері: мазмұн және стиль
факторлары

Kadyrova G., Adibayeva Sh. Global and local trends in
journalism: content and style-forming factors

Біздің авторлар..... 106

Наши авторы

Our authors

Қорытынды. Тіл – ойлаудың бір түрі. Ең маңызды, түбір сөздер танымның психологиялық, дүниетанымдық аспектілерін қамтиды, ал әрбір гуманитарлық пән өмірлік қабылдау мен тәжірибеге байланысты этникалық із қалдырады. Сондықтан тілдік жүйелер ұлт психологиясын, оның өмір жолын білудің тұрақты құндылығы болып табылады. Демек, сөзжасамның күрделі бірліктері білімнің орасан зор тарихи, мәдени, психологиялық қабаттарын алып жүреді. Қазіргі өркениет әрбір тіл жүйесінің дамуына серпін береді. Дамыған тілдік құрылымдар коммуникативті, ғылыми және көркемдік маңыздылығымен өзара тең. Сондықтан ұлы Абай Пушкинді, Лермонтовты бір кездері олар Батыстың ақындарын аударғандай керемет аударған. Өздеріңіз білетіндей, сөзжасамда сананы тілдің құрылымымен байланыстыру идеясы айқын жүзеге асырылады. Адамның қоршаған әлеммен өзара әрекеттесуі, оның барысында оның танымы мен бағалауы жүреді, шындықтың құндылық көзқарасын қалыптастыруға әкеледі, оны бағалаушы субъектінің мүдделері тұрғысынан бағалау халықтың құндылықтар жүйесінің терең негізін құрайды және оның менталитетінің қалыптасуына әсер етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Неруда П. *Признаюсь: я жил. Воспоминания.* М., Политиздат, 1978.
2. Урысон Е.В. *Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике.* М.: Языки славянской культуры, 2003, 223 с.
3. Степанов Ю.С. *В трехмерном пространстве языка: семантические проблемы лингвистики, философии, искусства.* М., 1997.
4. Воробьев В.В. *Лингвокультурология (теория и методы).* – М.: Изд-во РУДН, 1997, 331 с.
5. Муллагалеева Л.К. *Реалии русской культуры.* Уфа, 2001.
6. Караулов Ю.Н. *Общая и русская идеография.* М.: Наука, 1976, 355 с.
7. Александрова З.Е. *Словарь синонимов русского языка.* – М.: Сов. Энциклопедия, 1971, 600.
8. Кунанбаев Абай. *Полное собрание сочинений.* Казгослитиздат. 1961, 693 с.

References:

1. Neruda P. *Priznayu: ya zhil. Vospominaniya.* M., Politizdat, 1978.
2. Uryson E.V. *Problemy issledovaniya yazykovoi kartiny mira. Analogiya v semantike.* M.: Yazyki slavyanskoi kultury, 2003, 223 s.
3. Stepanov Yu.S. *V trekhmernom prostranstve yazyka: semanticheskie problemy lingvistiki, filosofii, iskusstva.* M., 1997.
4. Vorobev V.V. *Lingvokulturologiya (teoriya i metody).* – M.: Izd-vo RUDN, 1997, 331 s.
5. Mullagaleeva L.K. *Realii russkoi kultury.* Ufa, 2001.
6. Karaulov Yu.N. *Obshchaya i russkaya ideografiya.* M.: Nauka, 1976, 355 s.
7. Aleksandrova Z.E. *Slovar sinonimov russkogo yazyka.* – M.: Sov. Entsiklopediya, 1971, 600.
8. Kunanbaev Abai. *Polnoe sobranie sochinenii.* Kazgoslitizdat. 1961, 693 s.

МРНТИ 16.01.33

10.51889/2959-5657.2023.84.2.003

Фикрет Түркмен¹, Жаңагүл Саметова²

¹Еге университеті, Филология ғылымдарының докторы, профессор,
Измир қаласы, Түркия

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, PhD доктор, аға оқытушы,
Алматы қаласы, Қазақстан

**ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ НАНЫМ-СЕНІМДЕРГЕ,
ТҮСТЕР МЕН САНДАРҒА ҚАТЫСТЫ ЖЕР-СУ АТТАРЫ**

Аңдатпа

Ономастика, француз тілінде «Ономастика», ағылшын тілінде де «Ономастика» – яғни бұл бүкіл тілдердегі ономастика терминдерімен өрнектелген ғылым саласы. Бұл салаға тарих, география, дін, этнология және т.б. және негізінен лингвистика кіреді. Топонимдер мәдениеттің маңызды бөлігі болып

табылады, онда түркі тайпалары арасында нанымдар, түстер мен сандар жиі қолданылады, бұл бүкіл қоғамның түсінігінен туындайды.

Осыған байланысты жерге, суға географиялық атаулар беруге байланысты мәселелер тек Исламға ғана қатысты емес, сонымен бірге тарихқа тереңірек үңілдіреді. Жануарлардың тотемдік атауларынан бастап шамандық нанымдарға дейінгі көптеген нанымдар жер мен сулардың атаулары ретінде қолданылады. Бұл жылан көлі, haunted mansion, ібіліс ағыны сияқты жер атаулары. Осы атауларға қатысты сөздердің мағыналары, шығу тегі, тарихи және географиялық ерекшеліктері жеке зерттеудің тақырыбы болып табылады.

Түркі тіліндегі жер мен су атауларының пайдалану ерекшеліктері де бөлек зерттеуге тұрарлық. Мысалы, қара атауының барлық мағыналарын беретін топонимдер бар. Черногория, Қара теңіз, Қарасу, Қара ауыл, Қаратау және т.б. жер атауларында түс атауының әртүрлі мағыналары біздің тіліміздің байлығын көрсетеді. Бұл мәселе төңірегінде 1959 жылы А.Әбдірахманов осы мәселе бойынша «Қазақстанның жер-су атаулары» атты Қазақстанда тәуелсіз зерттеу жүргізді. Кейінірек бұл тақырыптағы зерттеулер көптеп тарай бастады.

Сандарды географиялық атаулар ретінде пайдалану да мысалдарға толы. Түрік сенімінде 3, 7, 5, 40 сияқты киелі (формальды) сандық топонимдер қолданылады. Үштөбе, бестөбе, қырқыншы зират және т.б. сияқты жер атаулары. Сандармен байланысты географиялық атауларда назар аударатын тағы бір грамматикалық ерекшелік – сандар басқа зат есімдермен қолданғанда көптік мағынасын білдірсе, географиялық атауларда бұл ұғым бір ғана жердің атын білдіреді. Мысалы біз «үш адамдар» емес, «үш адам» дейміз, яғни адамның көп екенін біреу емес үшеу екенін түсінеміз. Алайда, бұл жер атауларында ескерілмейді.

Түрік тіліндегі географиялық атауларды зерттеу тарихы жеке зерттеулер болмаса да, өте ежелгі дәуірден бастау алады. Бұл барлық дерлік зерттеулерде қарастырылған тарихи тақырыпты нақтылайды. Басқаша айтқанда, ол тарихи дереккөздерде аталған географиялық атауды қазіргі мәртебесімен салыстыруға арналған. Біз бұл сұрақтарды мақаламызда қарастырамыз.

Түйін сөздер: түркі халықтары, түс атаулары, сан атаулары, жер-су атаулары.

Фикрет Туркмен¹, Жанагуль Саметова²

*¹ Университет Еге, доктор филологических наук, профессор
Турция, г. Измир*

*² Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
доктор PhD, старший преподаватель
Казахстан, г. Алматы*

ТОПОНИМЫ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ВЕРОВАНИЯМ, ЦВЕТАМ И ЧИСЛАМ

Аннотация

Ономастика, по-французски «Ономастика», по-английски «Ономастика» – то есть это область науки, выраженная терминами ономастика во всех языках. Эта область включает историю, географию, религию, этнологию и т. д. и в основном, лингвистику. Топонимы являются важной частью культуры, в которой среди тюркских племен часто используются верования, цвета и числа, что проистекает из понимания всего общества.

В связи с этим вопросы, связанные с присвоением географических названий земле, воде, касаются не только ислама, но и углубляются в историю. Многие верования, от тотемных названий животных до шаманских верований, используются в качестве названий земель и вод. Это топонимы, такие как Змеиное озеро, особняк с привидениями, дьявольский ручей. Значения, происхождение, исторические и географические особенности слов, относящихся к этим именам, являются предметом отдельного исследования.

Особенности использования географических и водных названий на тюркском языке также заслуживают отдельного изучения. Например, есть топонимы, которые дают все значения имени «Черный». В географических названиях Черногории, Черного моря, Карасу, черной деревни, Каратау и т. д. различные значения названия цвета отражают богатство нашего языка. В 1959 году А.Абдрахманов провел

независимое исследование по этому вопросу в Казахстане под названием «Қазақстанның жер-су атаулары». Позже исследования по этой теме стали широко распространяться.

Использование чисел в качестве географических названий также полно примеров. В турецкой вере используются библейские (формальные) числовые топонимы, такие как 3, 7, 5, 40. Топонимы, такие как Уштобе, Бестобе, сороковое кладбище и т. д. Еще одна грамматическая особенность, которая привлекает внимание в географических названиях, связанных с числами, заключается в том, что числа означают множественное число при использовании с другими существительными, в географических названиях это понятие относится только к названию одного места. Например, мы говорим «три человека», а не «три люди», что означает, что человек - это трое, а не один. Однако это не учитывается в географических названиях.

История изучения географических названий на турецком языке восходит к очень древним временам, хотя и не является отдельным исследованием. Это проясняет историческую тему, рассматриваемую почти во всех исследованиях. Другими словами, он предназначен для сравнения географического названия, упомянутого в исторических источниках, с его нынешним статусом. Мы рассмотрим эти вопросы в нашей статье.

Ключевые слова: тюркские народы, названия цветов, числовые названия, топонимы.

Fikret Turkmen¹, Zhanagul Sametova²

*¹Ege University, Izmir, Turkey,
Doctor of Philology, Professor*

*²Abai Kazakh National Pedagogical University,
Kazakhstan, Almaty, PhD, senior lecturer*

TOPONYMS OF THE TURKIC PEOPLES RELATED TO BELIEFS, COLORS AND NUMBERS

Abstract

Onomastics, in French "Onomastics", in English "Onomastics" – that is, it is a field of science expressed by the terms onomastics in all languages. This field includes history, geography, religion, ethnology, etc. and mainly linguistics. Toponyms are an important part of the culture in which beliefs, colors and numbers are often used among the Turkic tribes, which stems from the understanding of the whole society.

In this regard, the issues related to the assignment of geographical names to land and water concern not only Islam, but also go deeper into history. Many beliefs, from totemic animal names to shamanic beliefs, are used as names of lands and waters. These are toponyms, such as Snake Lake, haunted mansion, devil's Creek. The meanings, origin, historical and geographical features of the words related to these names are the subject of a separate study.

The peculiarities of the use of geographical and water names in the Turkic language also deserve a separate study. For example, there are toponyms that give all the meanings of the name "Black". In the geographical names of Montenegro, the Black Sea, Karasu, black village, Karatau, etc., the different meanings of the color name reflect the richness of our language. In 1959, A. Abdrakhmanov conducted an independent study on this issue in Kazakhstan under the title "Kazakstannyn zher-su ataulary". Later, research on this topic began to spread widely.

The use of numbers as geographical names is also full of examples. In the Turkish faith, biblical (formal) numerical toponyms are used, such as 3, 7, 5, 40. Toponyms such as Ushtobe, Bestobe, fortieth cemetery, etc. Another grammatical feature that attracts attention in geographical names associated with numbers is that numbers mean the plural when used with other nouns, in geographical names this concept refers only to the name of one place. For example, we say "three people", not "three people", which means that a person is three, not one. However, this is not taken into account in geographical names.

The history of the study of geographical names in Turkish dates back to very ancient times, although it is not a separate study. This clarifies the historical theme considered in almost all studies. In other words, it is intended to compare the geographical name mentioned in historical sources with its current status. We will look at these issues in our article.

Keywords: Turkic peoples, flower names, numerical names, toponyms.

Кіріспе. Барлық түркі халықтарында атау «ономастика» терминімен беріледі және оның мағынасы барлық халықтарға түсінікті, бұл сала мифологиялық кезеңнен бастап бүгінгі күнге дейін ғылым саласы ретінде ғылымның басқа салаларымен байланысты, яғни жан-жақты дамыды. Ономастика өзінің кіші салаларымен, ең алдымен лингвистикамен бірге тарих, география, антропология, этнология сияқты ғылымдармен өзара байланысты дамыды.

Түрік мәдениетінде әрбір «атау» мен адам арасында тығыз бір байланыс бар деген сенім біздің қоғамда бүгінгі күнге дейін әртүрлі институттар мен жүйелерді қалыптастырды. Адамдарды, жануарлар мен өсімдіктерді, заттарды, оларды қабылдау тәсілдерін және т.б. атау логикасы көптеген жолдармен арнайы зерттеулерді қажет етеді. Қазіргі уақытта ономастика, атаулар туралы ғылым, оның кіші бөлімдерімен антропология (адам туралы ғылым), топономия (жер атаулары туралы ғылым), астрономия (жұлдыздар, аспан әлемі туралы ғылым), зоология (жануарлар туралы ғылым), фитономия (өсімдік атаулары туралы ғылым) сияқты көптеген салаларды қамтиды және зерттейді.

Бұл мақалада біз уақыт бойынша берілген мүмкіндіктерге қатысты нанымдарды, түстер мен сандарды, жер-су атауларын беру кезінде, басқаша айтқанда, осы үш элементті жер-су атауларында пайдалану турасына тоқталамыз. Атаулар логикасы, сөздер мен сөз тіркестерін қолдану принциптері, мағынасы, түрі және пішін ерекшеліктері сияқты тақырыптар қозғалады. Осы зерттелетін тақырыптар арқылы түркі әлеміндегі құндылықтардың ортақ жүйесін қалай қалыптастыратынын көрсетуге әрекет жасаймыз.

Мифологиялық кезеңнен бастап халықтық аңыздарға, сенімдерге және қысқаша халық мәдениетіндегі этимологиялық аңыздарға дейінгі көптеген жанрларды қолдана отырып, жер-су атауларындағы нанымдардың рөлі мен қолданылуын қарастырған кезде құрылды. Біз мақалада көптеген мысалдарға тоқталамыз. Мысалыға, өмірге байланысты Анадолыда бүгінде «Өмір суы» деген сеніммен байланысты атау қолданылады, оны ішкен адамға мәңгілік жастық шақ беріледі деп саналады. Халық аңыздарында «Қызыр» ішкен судан «өлместікке», яғни мәңгі жасау функциясына ие болды деген сенім бар.

Осыған байланысты су орналасқан жерді ерекше мистикалық күші бар адам ғана таба алады деп сенген. Бұл аспект әдеби шығармалардың тақырыбы болды. XVII ғ. Евлия Челебидің «Нұсқаулық – ғасырының аңызы мен сенімі» атты аңызынан мысал келтіруге болады. Бұл сенімге сәйкес, өмір көзі Шығыс Анадолыдағы Бингель тауларында орналасқан. Аңшы өзі аулаған құсты сумен тазартқысы келген кезде, құс қайта тіріліп, су денесіне тиген бойда ұшып кетеді. Аңшы осы көлдерге байланысты судың атауын "Мың көл" деп өзгертеді. Мағынасы мың аң-құсқа қайта өмір сыйлаған көл дегенді білдірген. (Боратав, Түркі мифологиясы, 2012, 296.)

Әдістер. Бұл мақалада түркі тілдеріндегі жер-су атауларын салыстыру, өзге түркі тілдеріндегі атауларды қазақшаға аудару, талдау әдістері жүргізіледі.

Талқылау. Түрік зерттеулерінде Қаратау үңгіріне байланысты мынандай қызық деректер бар. Пұтқа табынушылық кезеңіне қатысты кейбір нанымдар кейінірек пайда болды, Інжіл және Құранда айтылған адамның жаратылысы ол жақта да кездеседі. Бұл аңызға сәйкес, бірінші адам «айва» ислам дініндегі анамыз Хауаны толығымен еске түсіреді. Ислам дініне сәйкес, Қаратау тауларындағы үңгір бірінші еркек пен бірінші әйел үшін ана құшағы ретінде қызмет етеді. Қытаймен шекарадағы Қаратау үңгірінде жаңбыр суының толып кетуіне байланысты адам денесіне ұқсайтын шұңқыр пайда болады. Тоғыз айдан кейін шұңқырда күн жылуының әсерінен өмірге адам келеді, яғни 40 жыл жалғыз өмір сүрген біздің алғашқы Адам атамыз жасалады. 40 жылдан кейін сол шұңқыр қайтадан толтырылады, бірақ күннің жылуы жеткіліксіз болады. Сондықтан шұңқырда жасалған адам толық емес болып қалады. Бұл кезде ай-ва – әйел пайда болған дейді. Олардан 40 бала тараған деп жазылады. Бұл үңгір Қаратау тауларындағы Қаратау үңгірі деп аталады.

Ал Қазақстанда Жаңақорған ауданының тұсындағы Қаратауда «Қатын қамал» деп аталатын үлкен үңгір бар. Үңгір туралы ел арасында тарихи оқиғалар таралған. Бұл жер қалың қазақ еліне жаугершілік заманда қорған болған. Қазақ халқының басына күн туған жаугершілік заманда, осы Қаратау аңғарлары Сыр халқына үлкен пана болған деседі. Жоңғарлардың толассыз шабуылы халықты әбден қалжыратып, қажытады. Жаудың қанды шенгелінен қашқан халық тау басындағы үңгірлерге тығылды. «Қатын қамал» үңгіріне бала-шағасы бар қырық шақты қыз-келіншекті апарып паналатады. Үңгір биік шыңның басында. Жерден тұрып қарасаң, көрінбейді. Қия жерде орналасқан. Үңгір табиғи жағдайда пайда болған. Іші он екі қанат киіз үйдің ішіндей кең, әрі жарық. Салқын үңгірдің табанына үгілу арқылы пайда болған, майда ұлпа тозандар төселген. Үңгірдің ішкі жағында саңылау бар. Саңылаудан өтсең қырық кісілік бөлме тәрізді орын бар деп келеді.

Көріп отырғанымыздай Анадолы мен Қазақстанда сенімдерге байланысты географиялық атаулардың көптеген мысалдары бар. Түркияның Бурса қаласындағы туристік ЖумалиКызык ауылындағы өте тар көше «Жын аралығы көшесі» деп аталады.

Жын, Пері, қара құра, шайтан, аруақ және ифрит сияқты атаулармен аталған бұл табиғаттан тыс тіршілік иелері Түркі тайпаларының арасында жақсы және жаман болу қабілетімен ерекшеленеді. Ол адамдарға деген қарым-қатынасына байланысты жер-суаттарын белгілеу үшін қолданылған. Су жындары, тау жындары, орман жындары және т. б. Олардың бар екеніне сенуге болады. Құранда жындар туралы да айтылады.

Бүгінде ол көптеген аймақтарда жер атаулары ретінде бар. Тағы да кейбір діни терминдерде де жануарлар мен өсімдіктердің атаулары қолданылады. Жан Пол рудың «Орталық Азиядағы қасиетті жануарлар мен өсімдіктер» кітабында түрік наным-сенімдер жүйесіне кіретін кейбір жануарлар мен өсімдіктердің географиялық атаулар ретінде де қолданылатындығы көрсетілген. Бұғылар, Бүркіт төбелері, ДоганХисар, Түлкілік, Бинбог жерлері және аудандардың атаулары осындай атаулардың бірі болып табылады.

Исламға дейінгі түрік географиясында оқиғалар мен адамдарға қатысты географиялық атауларды қолдану мысалдары бар. Тәңір таулары – бұл атаудың маңызды мысалы. **Аспантаудың (Тянь-шань) алып шыңдарының бірі - Хан Тәңірін (Тәңір тауы немесе «қанды тау» деп те аталады) білмейтін жан жоқ. Қызық болғанда, шың Қазақстан, Қырғызстан және Қытай секілді үш мемлекеттің шекарасын түйістіріп тұр. Бізге қарайтыны - оның солтүстік бөлігі. Шыңның ерекшелігі неде десеніз, оның жып-жылтыр мұздан жасалғандай үшкір пирамида пішіндес болып келуі, әрі жапонның Фудзияма шыңындай басын үнемі тұман бүркеп тұруы оның төңірегінде талай аңыз-әфсананы туғызған. Мысалға, көзкөргендердің айтуынша, күн ұясына қонарда кешкі шапақпен шың басы өзгеше алаулап, тау басымен жүгірген ала көбең бұлт көлеңкелерімен құбылып, қыпқызыл қан шапшып тұрғандай көрінеді екен. Осыдан да Хан Тәңірі шыңын «қанды тау» деп атап кеткен деседі.**

Тотемдік жануарлар да географиялық атаулар ретінде де қолданылатыны белгілі. Мысалға, ежелгі түріктерде қаз бен аққу қасиетті болды және әртүрлі тәсілдермен, соның ішінде жеке есімдермен атау ретінде қолданылды. Аққу көлі, Қаз таулары т.б. сияқты. Мұндай белгілерде бейнелі мағына, жанама мағыналар, сондай-ақ қолданылатын сөздің жалпы мағынасы бар.

Нәтижелер. Жерлер мен сулардың атауларында жиі қолданылатын тағы бір элемент – түстің атаулары. Түрік мәдениетінде түстер мен мағыналар ұғымы әртүрлі зерттеулердің тақырыбы болды. Элвин Йылдырым осы тақырып бойынша ауқымды зерттеулер жүргізді. Түрік мәдениетінде түстерге үлкен мән беріледі. Түстердің атаулары тек түсті білдірмейді, олардың қосымша идиомалық және метафоралық мағыналары болады. Мысалы, "қара" сөзі түстің атауы ретінде де, жоқтау, суық, солтүстік деген мағына ретінде де қолданылады.

Түстердің қарама-қайшылықтары сенімдерде де маңызды рөл атқарады. Мысалы, «ақ» дегеніміз – «оңшылдар» тұратын жұмақ, яғни адал жандар мекені дегенді бірліреді. Жоғарыда айтқанымыздай, қара түс тек түстің атауы ғана емес, сонымен қатар солтүстік, суық (қара қыс) және т. б. жанама мағыналары бар жер мен судың атаулары ретінде пайдаланылды.

Жерлердің түстері мен атаулары біздің ортақ мәдени құндылықтарымыз тұрғысынан өте маңызды. Ақ сөзі түркі тілінің барлық дерлік диалектілерінде ақ дегенді білдіреді. Мысалы, Ақтау, Ақденіз, Ақмула т.б. Бұл мағынадан басқа, ол адамның ашық, таза, кінәсіз, дұрыс екенінен хабар береді. (ЭлвинЙылдырым, 23-26б.). Бұл сөздің этимологиясына қатысты көптеген пікірлер айтылды. (СелимКучук«Түркияның түрік тіліндегі гүл атаулары мен сипаттамалары»).

Ертегіді «пері» есімімен де осындай жағдай бар. Алайда, Пері ертегі жанрына көбірек қатысты болғанымен адамдар арасында оған сенетіндер әлі де бар. Оған сенетін адамдар перілер бізбен бірге өмір сүреді деп санаған. Анадолының Невшехир ауданындағы «Пері мұржалары» олардың үйі деген қауесет те бар.

Нанымға байланысты жер-су атауларындағы ең бай материал – Ерен, Әулие, Білуші т.б. мистикалық тұлғалармен байланысты. Түрік географиясында көптеген мысалдар бар. Бұл тұлғалардың ерекше белгілері бар немесе олар ерекше қасиеттерге ие деп саналады.

Орталық Анадолыдағы Чорум маңындағы Қой баба, ЙозгаттағыШейхтер ауылы, Малатиядағы Баттал Гази, Оштағы (Қырғызстан) Сүлейман тауы, Қазақстандағы Құдайберген көлі, Айша биби ауылы, Әулие көл т.б. түркі әлеміндегі көптеген жер-суатаулары сенімдерге байланысты берілген.

Батырлар, көрнекті қызметі бар мемлекет қайраткерлері, діни қызметкерлер және т.б. сияқты қасиетті деп саналатын адамдардың аттарын топонимикалық қолдану да көптеп кездескен. Бұған мысалдар да өте бай.

Түркияның Эрзурум қаласындағы Абдурахман Гази – Паландокен баурайында кесенесі бар және исламды тарату үшін Анадолыға келген Пайғамбарымыздың ту ұстаушысы деп есептелетін адамның атымен байланысты аталған.

Қазақстанның Қапшағай қаласының атауы ежелгі түрік сөзі «Қапшағай» «тас аңғар», немесе «шатқал» деген мағынаны білдіреді. Бұл сөздің шығу тегінің тағы бір болжамы Жоңғар шапқыншылығы заманымен байланысты, қазақ қолбасшысы Қаптағай батыр бұл жерде өзен арқылы өтіп, оның арнасын құм салынған қаптармен бекітіп тастамақшы болады. Яғни, қап сөзі де Қапшағай аталуына негіз болса керек деген болжам бар.

Қалаларда, елді мекендерде және ауылдарда аудандардың, кварталдардың, көшелердің атаулары ретінде қолданылатын мұндай белгілер де өте көп. Ислам дінінен басқа, мұндай белгілерде басқа діндер мен мәдениеттерге жататын белгілер бар. Мысалы, грек мәдениетіне жататын Ниобе туралы аңызға байланысты аймақтық «Жылап жатқан жартас» атауы Манисадағы Спилдің шетінде, балаларын құшақтап, тасты кескен кезде жылаған әйел. Анадолыда Тасты кесу мотивімен байланысты ондаған жер атаулары бар.

Жердің атауы ретінде ол тауларға, жазықтарға, қалаларға, аудандарға, ауылшаруашылық жерлеріне, суаруға және т.б. көптеген жерге зат есім ретінде, кейде бөлек, кейде сын есім, кейде құрама сөз түрінде беріледі. Ақ-Тау (көптеген географиялық аймақтарда) Ақ-Тепе, Акова, Ақ-Теңіз, Ақ-топырақ, Ақ-Көл және т.б. атаулардағы жалғыз Ағармақ ақ+ ша, сары+ша, түрлі-түсті, бозжаретінде белгілі. Бұл түс атаулары кейде араб тілінен енген алтын және күміс сияқты түстерге ұқсайтын сөздерден тұратын жер атауларында да кездеседі. Алтынарық, Алтын-Оба, Алтын Орда, Күміс бастау, Күмісшілік-қажы ауылы сияқты топонимдер осындай қолданулардың бірі.

Дәл осындай логика Түрікменстанда да қолданылады. Түрікменстанда Сұлтанша Атанниязовтың екі маңызды жұмысы осы тақырыпты егжей-тегжейлі қарастырып, зерттеген. (Түрікменстан топонимикалық сөздігі, Ғылымның қуанышы, Ашхабад, 1970, сондай-ақ Түрікменстан Топонимиясы, Ғылымның қуанышы, Ашхабад, 1981).

Түркияда, соңғы уақытта Түркіменстан бойынша "Жаңа Түркия" журналының арнайы санында профессор Нергиз Бирайдың Түркіменстандағы жер атаулары туралы үлкен мақаласы жарияланды. Бираймақалада географиядан Отанға көшу және көші-қон мәселесі төңірегіндегі географиялық атаулардың қалыптасуы, олардың мағыналары, мәдени-тарихи, географиялық қызығушылығы және олар орналасқан аймақтары туралы мәселелерді қарастырған. Атаудың мақсаты – объектіні, жерді екіншісінен бөлу, қысқаша айтқанда, ол қолданылатын объектіге сәйкестендіру дегенді білдіреді. Жер атаулары ұлттық бірегейлік пен сол халықтың ойлау жүйесінен тууы қажет. Ол сондай-ақ қоныстану тілі мен тарихы, елдердің этникалық құрамы туралы өте құнды ақпарат береді. Түстер көші-қон кезінде кездескен оқиғалар, олар шыққан жерінен соңғы қоныстанған жеріне дейін, олар үйреніп қалған географиялық құрылымның ескі атаулары, елді мекендердің этникалық атаулары және т. б. элементтер жаңа жерлерге жер-су атаулары түрінде беріледі, осылайша әлеуметтік құндылықтар, тарихи тереңдік, географиялық ұқсастық, этникалық құрам болашақ ұрпаққа беріледі. Осыған байланысты көптеген мысалдар келтірілген. Мысалы Сейхун мен Джейхун өзендері бойынан Азиядан қоныс аударған түрікмендер Анадолыға көшіп келгенде, оларға Сейхан және Джейхан деген атау беріп Чукурова аймағына орналастырады.

Сондай-ақ, Түркіменстандағы ұлдардың есімдері жаңа аумақтарда бірдей түсінікпен жер атаулары ретінде қолданылады. Теке жеріндегі сияқты. Біздің мақаланың атауынан көрініп тұрғандай, жерлер мен суларға атау беру туралы мәселе осы мақаланың көлемінен асып түседі. Біз түркі әлемінің мысалында мәселені және оның салдарын қысқаша суреттегіміз келді.

Жерлер мен сулардың атауларында қолданылатын сандарға келетін болсақ, біз көп мысалдарға, жағдайларға тап боламыз. Кейбір сандар түрік мәдениетінде «ресми» (киелі) сипаттамаларға ие. Бұл киелі сандар 5, 7, 9, 40 сандары, олардың маңызы зор және оларға қатысты көптеген зерттеулер жүргізілді. Белгілі түркітанушы Анна Мари Шиммель – «Сандар құпиясы» атты үлкен еңбегінде де бұл туралы айтып өтеді. Сонымен қатар, сандарға қатысты TÜBİTAK шығарған көптомдықтың 9-10 томдарында әр цифрды қолдану туралы кең ақпарат берілген.

Түрік және ислам мәдениетіндегі сандардың символдық мәні, олар ұстанатын нанымдар, қауесеттер және халықтық түсінік жер-су атауларында да қолданылған. Бұл жүйе бүкіл түркі әлемінде және түрік мәдени географиясында жалпы түсінікті білдіреді.

Бұл сандарда үш сан көбінесе тура мағынада да, символдық мағынада да қолданылған. Үштөбе, Үш шейіт зираты, Үшкөз, Үшбұлақ жердің атауы және судың атауы ретінде пайдаланылды. Бір-бірінен кейінгі үш шыңға арналған үш ағайынды бұл қолданудың мысалдары.

Бес санының адам ағзасына қатысты 5 саусақ, 5 сезім сынды исламдық мағынасынан басқа Бестөбе, Бесүйлер сияқты қоршаған орта, Бесойық, Бесбұлақ, Бескөз. Бесқайнар сынды су атауы ретінде қолданылған. Қазақстанның Жамбыл облысында Бестерек деген ауыл бар. Ол ауылдың атауы Татарстаннан жер аударылып келген 5 жігіттің тағдырымен байланысты пайда болаған деген қауесет бар. Аңыз бойынша жер аударылып келген, бойлары теректей ұзын 5 татар жігітін ешбір қазақ руы өзіне қоспай қояды. Сол кезде Төле би өзінің руынан 5 қызды қалыңдық ретінде беріп, 5 үйлі жігітті бөлек ауыл ретінде орналастырыпты. Сол 5 үй кейін өрісі кеңіп, үбірлі-шүбірлі болып үлкен «Бестерек» руына, ауылы айналыпты деседі.

«Жеті» әдебиетте де, халықтық мәдениетте де жиі қолданылатын санды басқарады. Жетікөз – жеті шұңқырдың суы, жетібұлақтың атауы деген мағына білдірсе, жеті ұйықтаушы мысалының тарихы одан да қызық. Ең алғашқы нұсқада Рим императоры Децийдің кезінде жеті жас жігіттің дәуірі пұтқа табынушылық сенімдеріне құрбан болуынан қорқып, олар Түркиядағы Эфес маңындағы үңгірді паналайды дейді. Римдік сарбаздар олардың соңынан еріп, олардың жасырынған орнын тауып, үңгірге кіреді, бірақ олар ешкімді көрмейді. Осыдан кейін командир үңгірдің кіреберісінде жеті бидғатшыныңөлім жазасына кесілгендігі туралы белгі қалдырады. 7 жігіт не істеу керектігін ойластырып жатқанда, оларға тыныштық түсіп, керемет ұйықтап кетеді. Олар үңгірде 184, 200 немесе 230 жыл ұйықтады деген қауесет бар. Содан бері бұл үңгірдің атауы «Жеті ұйықтаушы» деп аталып кеткен.

Бүгінгі күні Селчук ауданындағы Панайир тауындағы ежелгі Эфес қаласының жанында орналасқан үңгір Асхаб және Каф деп аталады. Сонымен қатар, дәл осы тақырып Қасиетті Құранда "Әл-Кафаның серіктері" деп те аталады. Осы атаумен үңгірлер әлемнің 33 орталығында орналасқан. Түркиядағы Тарс, Афсин (Кахраманмараш), Иче (Диярбакыр) және Эфесте орналасқан жеті ұйықтаушымен байланысты үңгірлер бұл тақырыптың қаншалықты кең таралғанын көрсетеді. Олар сондай-ақ сенімге байланысты географиялық атаулар санатына қосылуы мүмкін, өйткені тақырып сеніммен байланысты. Бұл діндер де, халықтар да, сандық сипаттамалар да назар аударатын өте маңызды тақырып.

Жеті саныҚазақстандағы үлкен өңірдің атауы. Мұнда жеті сөзі нақты сан есім ретінде қолданылған. Жетісу– тарихи-географиялық аймақ. Тарихи деректер мен зерттеулерде Жетісу атын құрайтын 7 өзен туралы түрліше пікір бар. А.К. Гейнс бұлардың қатарына Лепсі, Басқан, Сарқан, Ақсу, Бүйен, Қаратал жән Көксу өзендерін жатқыза, А.Влангали Басқан, Сарқан өзендерінің орнына солтүстік-шығыстағы Аягөз, оңтүстік-шығыстағы Іле өзендерін атайды. Археологтар, тарихшылар мен географтар Жетісуды Солтүстік-шығыс Жетісу және Оңтүстік-батыс Жетісу деп екіге бөледі. Жетісуға мұндай тарихи-географиялық анықтама бере отырып, олар бұл өлкенің тек табиғи жағдайларын ғана емес, сонымен қатар оның өткендегі экономикалық, саяси, этникалық және мәдени даму ерекшеліктерін де еске алады. Түркияның Болу аймағында да «Жеті көл» деген жер бар. Бұл атау тікелеу сан есімнен туған, яғни сол аймақта орналасқан жеті көлдің құрметіне аталғанын көруімізге болады.

Тоғыз саны да түркі халықтары үшін маңызды сан болып табылады. Ол тоғыз көзді субұрқақ, тоғыз қабатты көк жүзі және тоғыз көзді көпір сияқты жер-суатауларында қолданылған. Тувада Қызыл қалаға жақын жерде «Тоғыз бұлақ» деп аталатын бұлақ бар. "Тоғыз санының" халық арасында кең тараған қалпын киесін, қасиетті қаймағын бұзбай қолдануды, халықтық ұғымды қалт жібермей сақтауды қатаң ереже етіп ұстанған қасиетін қаз қалпында көруге болады. «Тоғыз жолдың торабында кездесу», «Тоғыз тарау жол», «Токсан тоғыз толғату», «Тоғызда толған ат мініп, тоғыз ауылды аралапты», «Тоғыз оғыз Тоғыз тайпа» сынды сөз тіркестеріндегі ұғымдардың бәрі түркі салт-дәстүріндегі наным-сеніміне байланысты ұғымдарынан туғанын дәлелдейді.

Қырық та түрік мәдениетіндегі өте маңызды киелі сан. Оның ерекше діни маңызы бар. Ертегілер мен аңыздарда қырық саны сөзбе-сөз мағынада да, өрнектің өзі ретінде де қолданылған. Ол қырық қарақшы, қырық шіркеу, қырық жыл, қырық батыр, қырық жыл сияқты көптеген жер атауларында қолданылған.

Қырық санысан есімінен гөрі сенім үшін маңызды. Қырық – «Қырық күн және қырық түн», «Қырымның қырық батыры», «Қырық хадис» және «Қырық қыз» эпостары сияқты көптеген жерлерде наным-сенімді де, көптік идеясын да білдіру үшін қолданылған. Эпостарда, әсіресе Қорқыт атаның мысалында, қырық ержүрек, қырық жыл т.б. формада да қолданылады.

Қорытынды. Осы мақаламызда біз Анадолыда, Қазақстанда, Түрікменстанда және Қырғызстанда қолданылатын жер-суатауларының мысалдарын келтіруге тырыстық және осы аймақтардағы атаулардың жалпы ойлаудан туындайтын логикасы мен табиғатты қабылдауы бірдей екенін көрсетуге тырыстық.

Нәтижесінде бүкіл түркі әлеміндегі жер-су атаулары бізге осы аймақтарда тұратын адамдардың табиғатты қабылдау және атау арқылы табиғат құбылыстарымен ортақ байланысы бар екенін көрсетеді. Бұл дегеніміз түстер мен сандардың түркі тайпаларында, сондай-ақ семантикалық тұрғыдан өте кең қолданылуын көрсетеді. Сонымен қатар, бұл бүкіл түркі жұртының ойлау жүйесіндегі элементтердің нанымдармен ажырамас бірігуді қалай жасалатынын дәлелдейді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Акын Булент, "Қырқынышы" Миттен – сопылық жалын рәсімдерінің құпия тілі. Стамбул: Kitabevi, 2020 жыл. 275 б.
2. Атаниязов Сұлтанша, Түркіменстанның топографиялық лексикасы, Ашхабад: İlim Neşiriyatı. 1990 жыл, 312 б.
3. Атаниязов Сұлтанша, Түркіменстан топонимиясы. Ашхабад, 1981, 371 б.
4. Балалар сөзі, 80 том, Астана: Фолиант, 2011 жыл, 317б.
5. Боратав, Пертев Н., Түркі мифологиясы, Анадолы оғыздарының мифологиясы, Әзірбайжан мен Түрікменстан түріктері, Анкара: Bilgesu, 2012 жыл, 385 б.
6. Қарадоған Ахмет, Түркі ғылымындағы түрлі-түсті мәдениет, ұлттық фольклор, 8-том, 2004 жыл, 89 б.
7. Қасқабасов Сейіт, Алтын жылға, Астана: Жібек жолы, 2013 жыл, 520 б.
8. Қойшыбаев Е. Қазақстан топонимдерінің қысқаша түсіндірме сөздігі, Алматы, 2010 жыл, 256 б.
9. Кучук Селим, Түрік тіліндегі гүл атаулары мен сипаттамалары, Анкара, 2021 жыл, 125 б.
10. Радлов В., Сібірден, II том, (аударма. Ахмет Темір), Стамбул, 1956, 362 б.
11. Ру Жан-Пол, Ежелгі түркі мифологиясы (аударған Мұса Яшар Сағлам), Анкара: Bilgesu, 2012 жыл, 458 б.
12. Ру Жан-Пол, Орталық Азиядағы қасиетті өсімдіктер мен жануарлар, Стамбул: Kabalcı Yay, 2005 жыл, 385 б.
13. Сабит Абдурашит, Турды Насер, Хензуче-Үйғырче Чинчанг Ер Намлири Лугити, Синджан Хелк Аирият, Үрімші, 1994 жыл, 197б.
14. Шиммель Аннемари, Сандар құпиясы, Стамбул, 1997 жыл, 156б,
15. Қазақстанның топонимикалық энциклопедиялық анықтамалығы, Алматы: Аруна, 2010 жыл, 576 б.
16. Ешил Йылмаз, Хидаят Эргун, Қазақ топонимдерін қалыптастырудағы аңыздардың рөлі, XXI ғасырдағы білім және қоғам. Анкара, 2023 жыл, 429 б.
17. Йылдырым Дурсун, Географиядан Отанға көшу және еңбек көші-қоны мәселесі", Түрік топонимдері симпозиумының баяндамалар жинағы, 11-13 қыркүйек 1984 ж., Мәдениет және туризм министрлігі, Анкара, 1984 жыл. 157-168 б.
18. Йылдырым Эльвин, Түрік мәдениетіндегі түстер, Стамбул: Ötüken, 2022 жыл, 254 б.

References:

1. Akın, Bülent, Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili "Kırklar". Kitabevi, İstanbul, 2020. 275s.
2. Ataniyazov, Sultansa, Türkmenistan Toponomik Sözlüğü, İlim Neşiriyatı, Aşgabat 1990, 312s.
3. Ataniyazov, Sultansa, Türkmenistan Toponomiyası, Aşgabat 1981, 371s.
4. Babalar Sözü, C. 80, Astana, Foliant Baspar, 2011. 317s.
5. Boratav, Pertev Naili, Türk Mitolojisi, Oğuzların Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi, Bilgesu, Ankara, 2012. 385s.
6. Karadoğan, Ahmet, Türk Adbiliminde Renk Kültürü, Milli Folklor, 2004, C.8, S.62, s. 89.
7. Kaskabasov, Seit, Janazıg, Astana, Avdaşma Basparı, 2011. 520s.
8. Koıçubayev, E. Kratkiy Tolkoviy Slovar Toponimov Kazahstana, Izdatelstvo Naubo, Kazahsoy SSR, Almatı, 2010. 256s.
9. Küçük, Selim, Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri, 125s.
10. Radloff, W. Sibirya'dan, C.II, (Çev. Ahmet Temir), Maarif Bs. İstanbul, 1956. 362s.
11. Roux, Jean-Paul, Eski Türk Mitolojisi (Çev. Musa Yaşar Sağlam), Bilgesu, Ankara, 2012. 458s.
12. Roux, Jean-Paul, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, Kabalcı Yay. İstanbul. 2005. 385s.
13. Sabit, Abdureşit, Turdi Nasır, Henzuce-Uyğurçe Şincang Yer Namliri Luğiti, Şincang Helk Neşiriyatı, Ürümqi, 1994. 197s.
14. Schimmel, Annemarie, Sayıların Gizemi, İstanbul, 1997. 576s.
15. Toponomika Kazahstana Entsiklopediçesky Spravoçnik Izdate'stva, Aruna, Almatı, 2010. 576s.
16. Yeşil, Yılmaz, Hidayet Ergun, Kazak Yer Adlarının Oluşumunda Efsanelerin Rolü, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C. 10, S. 29, ss. 429s.
17. Yıldırım, Dursun, "Coğrafya'dan Vatana Geçiş ve Vatan işle Göç Ediş Problemi", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13, Eylül 1984, Kültür ve Turizm Bakanlıđı, Ankara, 1984, s.157-168
18. Yıldırım, Elvin, Türk Kültüründe Renkler, Ötüken Yay. İstanbul, 2022. 254s.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

Алкая Еркан – Фырат университеті, филология ғылымдарының докторы, профессор, Елязыг, Түркия, ealkaya16@gmail.com

Пансат Жансая Мусилхановна – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, филология мамандығының 2 курс докторанты, 94_jansaya@mail.ru

Кабдулова Карлыгаш Лекеровна – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, филология ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: lastochkanao@mail.ru

Тунгатова Галия Жолдыбаевна – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, аға оқытушы

Константинова Ольга Сергеевна – Торайғыров Университеті, гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, samaya_schastliv@mail.ru

Түркмен Фикрет – Еге университеті, филология ғылымдарының докторы, профессор, Измир, Түркия

Саметова Жаңагүл Шыңғысханқызы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, PhD доктор, аға оқытушы

Абишева Сауле Джунусовна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, филология ғылымдарының докторы, профессор, s.abisheva@mail.ru

Смайлова Жадыра – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 1 курс докторанты, smailova_zhadyra@list.ru

Әбдіғазизұлы Балтабай – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, филология ғылымдарының докторы, профессор

Герчинска Данута – Слупск қаласындағы Помор университеті, Слупск, Польша, хабилизациялық доктор, профессор, danuta.gierczynska@apsl.edu.pl

Молдағали Мадина Бауыржановна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, докторант, оқытушы, mmoldagali@list.ru

Жумагулова Бакытгуль Сакеновна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, филология ғылымдарының докторы, доцент, bakitgul@inbox.ru

Ибраева Жанарка Бакибаевна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, **igb1006@mail.ru**

Орынханова Гибадат Аманжоловна – Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, қауымдастырылған профессор м.а., **gibatat_o@mail.ru**

Токшылықова Гульназ Базарбаевна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, аға оқытушы

Қазтаева Айымжан Қанатқызы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2-курс магистранты

Якимова Мария Владимировна – «Жоғары Экономика мектебі» ұлттық зерттеу университеті, Мәскеу, Ресей

Атембаева Гульнар Айдашевна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті докторант, g.atembaeva@gmail.com

Абуова Бибижан Паркуловна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, аға оқытушы

Ларионова Ирина Юрьевна – Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, cotedazur.riviera@mail.ru

Капышева Гульнар Кыдырбековна – Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, филология ғылымдарының кандидаты, профессор, gulnarkapysheva@mail.ru

Қадырова Галина Рабиковна – Сәтпаев Университеті, филология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, g.kadyrova@satbayev.university

Адибаева Шолпан Тимуровна – Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, adibaeva13@mail.ru

НАШИ АВТОРЫ

Алкая Еркaн – Университет Фират, доктор филологических наук, профессор, Елязыг, Турция, ealkaya16@gmail.com

Пансат Жансая Муcилхановна – Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, докторант 2 курса филологии, 94_jansaya@mail.ru

Кабдулова Карлыгаш Лекеровна – Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, доктор филологических наук, профессор, e-mail: lastochkanao@mail.ru

Тунгатова Галия Жолдыбаевна – Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, старший преподаватель

Константинова Ольга Сергеевна – Торайгыров Университет, магистр гуманитарных наук, старший преподаватель, samaya_schastliv@mail.ru

Туркмен Фикрет – Университет Еге, доктор филологических наук, профессор, Измир, Турция

Саметова Жаңагүл Шыңгысхановна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, доктор PhD, старший преподаватель

Абишева Сауле Джунусовна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, доктор филологических наук, профессор, s.abisheva@mail.ru

Смайлова Жадыра – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, докторант 1-го курса, smailova_zhadyra@list.ru

Абдигазилулы Балтабай – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, доктор филологических наук, профессор

Герчинска Данута – Поморский университет в Слупске, хабилитированный доктор, профессор, Слупск, Польша, danuta.gierczynska@apsl.edu.pl

Молдагали Мадина Бауыржановна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, докторант, преподаватель, mmoldagali@list.ru

Жумагулова Бакытгуль Сакеновна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, доктор филологических наук, доцент, bakitgul@inbox.ru

Ибраева Жанарка Бакибаевна – Казахский национальный педагогический университет им. Абая, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, igb1006@mail.ru

Орынханова Гибадат Аманжоловна – Казахский национальный женский педагогический университет, и.о.асс.профессора, gibadat_o@mail.ru

Токшылыкова Гульназ Базарбаевна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, старший преподаватель

Казтаева Айымжан Канаткызы – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, магистрант 2 курса

Якимова Мария Владимировна – Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Москва, Россия

Атембаева Гульнар Айдашевна – Казахский национальный педагогический университет им. Абая, докторант, g.atembaeva@gmail.com

Абуова Бибижан Паркуловна – Казахский национальный педагогический университет им. Абая, старший преподаватель

Ларионова Ирина Юрьевна – Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, кандидат педагогических наук, профессор, cotedazur.riviera@mail.ru

Капышева Гульнар Кыдырбековна – Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, кандидат филологических наук, профессор, gulnarkapysheva@mail.ru

Қадырова Галина Рабиқовна – Сатпаев Университет, кандидат филологических наук, асс. профессор, g.kadyrova@satbayev.university

Адибаева Шолпан Тимуровна – Университет Международного бизнеса имени Кенжегали Сагадиева, кандидат филологических наук, доцент, adibaeva13@mail.ru

OUR AUTHORS

Alkaya Ercan – Firat University, Doctor of Philological sciences, Professor, Elazig, Turkiye, ealkaya16@gmail.com

Pansat Zhansaya – M.Auezov South Kazakhstan University, 2st year doctoral student of Philology, 94_jansaya@mail.ru

Kabdulova Karlygash – Kazakh University of the International Relations and World Languages named by Abylai Khan, Doctor of Pedagogical sciences, Professor, e-mail: lastochkanao@mail.ru

Tungatova Galiya – Kazakh University of the International Relations and World Languages named by Abylai Khan, Doctor of Pedagogical sciences, Professor,

Konstantinova Olga – Toraighyrov University, Master of Humanities, Senior Lecturer, samaya_schastliv@mail.ru

Fikret Turkmen – Ege University, Doctor of Philology, Professor, Izmir, Turkey

Zhanagul Sametova – Abai Kazakh National Pedagogical University, PhD, senior lecturer

Abisheva Saule – Abai Kazakh National Pedagogical University, doctor of philological sciences, professor, s.abisheva@mail.ru

Smailova Zhadyra – Abai Kazakh National Pedagogical University, PhD student 1st year, smailova_zhadyra@list.ru

Abdigaziuly Baltabay – Abai Kazakh National Pedagogical University, doctor of philological sciences, professor

Gierczynska, Danuta – Pomeranian University in Słupsk, Słupsk, Poland, dr.hab., professor, danuta.gierczynska@apsl.edu.pl

Moldagali Madina – Abai Kazakh National Pedagogical University, PhD Candidate, lecturer, mmoldagali@list.ru

Zhumagulova Bakytgul – Abai Kazakh National Pedagogical University, doctor of philological sciences, associate professor, bakitgul@inbox.ru

Ibrayeva Zhanarka – Abai Kazakh National Pedagogical University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, igb1006@mail.ru

Orynkhanova Gibadat – Kazakh National Women's Teacher Training university, Candidate of Philological Sciences, acting Associate Professor, gibadat_o@mail.ru

Tokshylykova Gulnaz – Abai Kazakh National Pedagogical University, senior lecturer,

Kaztayeva Aiyimzhan – Abai Kazakh National Pedagogical University, 2nd year master's student

Yakimova Mariya – National Research University Higher School of Economics, Moscow, Russian Federation

Atembayeva Gulnar – Abai Kazakh National Pedagogical University, doctoral student, g.atembaeva@gmail.com

Abuova Bibizhan – Abai Kazakh National Pedagogical University, Senior Lecturer

Larionova Irina – East-Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov Candidate of Pedagogical Sciences cotedazur.riviera@mail.ru

Kapysheva Gulnar – East-Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov Candidate of Philological Sciences, gulnarkapysheva@mail.ru

Kadyrova Galina – Satpayev University Candidate of Philological Sciences Associate Professor, g.kadyrova@satbayev.university

Adibaeva Sholpan – UIB named after Kenzhegali Sagadiyev Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, adibaeva13@mail.ru